

Dainora Pociūtė

ANTITRINITORIZMO STABDYMAS LIETUVOJE:
MATAS FLACIJUS IR PIRMASIS
VAKARŲ REFORMACIJOS LYDERIŲ
PERSPĖJIMAS RADVILUI JUODAJAM

Anotacija. Matas Flacijus Ilirietis (Matija Vlačić Ilirik, Matthias Flacius Illyricus, 1520–1575) – vienas Europos Reformacijos „tėvų“, Martino Lutherio mokinys ir liuteronizmo lyderis – Lutheriui mirus, domėjosi Reformacijos Rytų Europoje, taip pat ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje eiga, nors niekada čia nebuvo apsilankęs. Flacijaus kontaktai su LDK protestantais lietuvių Reformacijos istoriografijoje kol kas nebuvo detaliau nušviesti ar įvertinti, nors kai kurios detalės minėtos jau XX a. pirmosios pusės tyrimuose.

Flacijaus parengtame ir Bazelio universiteto graikisto Joanno Oporino spaustuvėje išleistame veikale *Sulpitii Severi sacrae historiae a mundi exordio ad sua usque tempora deductae libri II, nunc primum in lucem editi* (1556) buvo paskelbta dedikacija Mikalojui Radvilui Juodajam, kuri atvėrė kunigaikščiui dedikuotų Vakarų Europos reformatorių spausdintų veikalų tradiciją. Nėra abejonės, jog ši tradicija buvo susijusi su Europos Reformacijos lyderių pastangomis daryti įtaką neseniai į protestantizmą pasukusio LDK Evangelikų bažnyčios kūrėjo Mikalojaus Radvilo konfesiniam apsisprendimui, tačiau pažymėtina ir tai, kad iki pat savo mirties kunigaikštis savo vadovaujamą Bažnyčią stengėsi išlaikyti doktriniškai nepavaldžią išorės kontrolei. Flacijaus dedikacija, išspausdinta ankstyvosios krikščionybės erezijų kontekstą praskleidžiančiame istoriografiniame veikale, perspėjo Lietuvos Evangelikų bažnyčią saugotis diskusijų trinitoristiniais klausimais ir tradicinių antitrinitorių paklydimų atgaivinimo.

Lutherio įpėdinis Flacijus Radvilui Juodajam nurodė, jog reformuojamos Bažnyčios tiesos turi būti paremtos šventosios istorijos pamokomis ir patarė vengti žavėjimosi apgaulingomis „samosatenu, arijonu ir servetistų“ erezijomis, imituojančiomis tikrąją tiesą. Taip Flacijus pirmasis spaudoje paviėšino LDK Evangelikų bažnyčioje Gonezijaus pradėtą trinitoristinę polemiką, kuri po šešerių metų šią Bažnyčią iš tiesų atvedė prie schizmos. Tais pačiais 1556 metais Flacijaus bičiulis ir žemietis italas Pieras Paolas Vergerijus (Pier (Pietro) Paolo Vergerio) pradėjo dar aktyvesnę leidybinę, asmenine draugyste su Radvilu Juoduoju pagrįstą veiklą, paremdamas Radvilo Juodojo kovą su Katalikų bažnyčia ir bandydamas įtikinti kunigaikštį priimti liuteroniškąją konfesiją. Taip du iš Istrijos, Venecijos Respublikos dalies, kilę, bet Vokietijoje apsigyvenę reformatoriai, kroatas Flacijus ir italas Vergerijus, tapo svarbiais liuteronizmo agentais, bandžiusiais formuoti Lietuvos evangelikų konfesinę kryptį ankstyvuojau Reformacijos laikotarpiu.

Reikšminiai žodžiai: Matas Flacijus Ilirietis; Pieras Paolas Vergerijus; Mikalojus Radvilas Juodasis; antitrinitorizmas; Petras Gonezijus; dedikacija; Bazelio spaustuvės.

1556 m. rugsėjo 16 dienos laiške Melanchthonui Matas Flacijus Ilirietis nurodė, jog netrukus pasirodys jo knyga, dedikuota vienai iškiliausių Lietuvos Renesanso ir Reformacijos figūrų, kunigaikščiui Mikalojui Radvilui Juodajam, kurioje jis perspės kunigaikštį saugotis Serveto erezijos¹. Tai buvo pirmasis antitrinitorizmo prevencijos iš Vakarų signalas jaunai, vos kurtis pradėjusiai Lietuvos Evangelikų bažnyčiai. Antitrinitorizmo plitimas buvo siejamas visų pirma su Serveto vardu ir įvardijamas kaip „servetizmas“ arba „Serveto erezija“. Kai 1553 m. Ženevoje bendru sutarimu buvo sudegintas ispanų medikas ir filosofas Miguelis Servetas (1509/1511–1553), liutero-

¹ Stanisław Kot, „Oдноšaji Matije Flacija Ilirika prema reformacij u Poljskoj“, in: *Šišičev zbornik. Zbornik naučnih Radova Ferdi Šišiću povodom šezdesetgodišnjice života, 1869–1929*, G. Novak (ed.), Zagreb: Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), 1929, p. 153.

nizmo ir šveicariškojo reformuoto tikėjimo centrai kruopščiai ėmė kontroliuoti savo doktrinų grynumą Trejybės suvokimo atžvilgiu ne tik savo bažnyčių viduje, bet ir LDK bei Lenkijoje.

Nėra abejonės, jog šis LDK evangelikų bažnyčiai skiriamas liuteronizmo tėvų dėmesys iš Vokietijos buvo susijęs su pirmuoju trinitoristinės polemikos iniciatoriumi Lietuvoje Petru Gonezijumi, pradėjusiu skelbti savo pažiūras tų pačių 1556-ųjų pradžioje.

Petras Gonezijas, arba Goniondzietis (Gizek, Goniędz, Gonesius, Gomesius, Gonedzius, Gonetius, Conyza, Koniński, Lithuanus, vadintas dar ir Piotr aryjan) gimė apie 1530 m. Goniondzo (Goniądz) kaime, Palenkėje, Radvilų valdose. Buvo nekilingas – Krokuvos universitete 1546 m. jis įrašytas kaip iš Vilniaus vyskupijos atvykęs *Petrus Nicolai Lithuanus dioc. Vilmensis*, mokėjęs vieną grašį matrikuliacijos mokesčio. Protestantizmo istoriografija (Andrzejus Węgierskis) teigė, kad protestantu Gonezijas tapo dar 1550 m., bet paliudijimų apie tai nėra. 1551 m. jis išvyko studijuoti į Paduvą (galbūt remiamas Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio). Tikslėnių duomenų apie senojoje istoriografijoje minimas jo studijas Vokietijoje ir Šveicarijoje trūksta. Paduvoj tikriausiai gavo daktaro laipsnį, ten 1554 m. buvo pradėjęs dėstyti sofistiką².

Paduvos universitetas tuo metu buvo slaptas heterodoksinių idėjų centras. Gonezijaus studijų metu jame dėstė vienas iš italų antitrinitorizmo lyderių, teisininkas Matteo Gribaldis Moffa, kurio stiprią mokymo įtaką patyrė Gonezijas. 1555 m., grįždamas į Lietuvą, Gonezijas apsilankė Moravijoje, kur buvo susitikęs su anabaptistais. Mokėjo lotynų, graikų kalbas, turėjo hebrajų pagrindus.

1556 m. sausį kaip LDK evangelikų pasiuntinys, rekomenduotas Mikalojaus Radvilo Juodojo, kartu su kitais LDK protestantais Gonezijas dalyvavo Secemino evangelikų sinode, kur pirmą kartą išsakė savo

² Zdzisław Pietrzyk, „Piotr Gonesius“, in: *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, VIII, éd. par André Séguenny, Baden-Baden: Éditions Valentin Koerner, p. 79–112.

religines idėjas. Sinodo protokolo duomenimis, Gonezijus perskaitė savo konfesiją, kurioje neigė Trejybės sąvokos pagrįstumą ir teigė Kristų esant mažesni už Tėvą. Sinodo buvo pasmerktas ir įpareigotas konsultacinei išvykai pas Melanchthoną. Tų pačių metų vasarį Vitenberge Gonezijus susitiko su Melanchthonu, kuris ironiškai įvertino Gonezijų kaip iškalbų iš Italijos Migelio Serveto idėjų parsivežusį lietuvi.

Susitikimas su Melanchthonu Gonezijaus įsitikinimų nepakeitė. Atrodo, kad vienas pirmųjų spausdintų Gonezijaus veikalų buvo tais pačiais 1556 m. Krokuvoje išleistas *De filio Dei homine Jesu Christo (Apie Dievo sūnų žmogų Jėzų Kristų)*, kurio pavadinimas nusako ir vėlesnes Gonezijaus pažiūrų tendencijas, tačiau veikalas neišliko³.

Suprantama, jog Radvilo Juodojo pavaldinio teiginiai, atvėrę duris trinitoristinei polemikai LDK ir Lenkijos evangelikų bažnyčiose, sukėlė Vakarų Reformacijos tėvų nerimą. Naujai besikuriančios LDK Evangelikų bažnyčios vadovą ir lyderį Radvilą Juodąjį jau nuo 1555 m. į savo pusę traukė tiek helvetų, tiek liuteronų lyderiai. Calvinas buvo pirmasis Vakarų Reformacijos lyderis, kreipėsi į valdovą Žygimantą Augustą 1549 m. gegužę dedikuodamas jam savo *Commentarii in Epistolam ad Hebraeos*⁴. Tačiau ilgainiui, nebesulaukdamas ryžtingesnių valdovo žingsnių įtvirtinant Reformaciją, Šveicarijos bažnyčios galva didesnę savo dėmesį sutelkė į Radvilą Juodąjį, kuris tapo realia reformų įgyvendinimo jėga.

Kaip žinoma, Calvinas pirmuosius laiškus Radvilui Juodajam parašė 1555 m. pradžioje, pasveikindamas kunigaikščio ryžtą reformuoti LDK bažnyčią. Tais pačiais metais į kunigaikštį kreipėsi ir Heinrichas Bullingeris⁵.

³ Plačiau apie Gonezijaus veiklą žr. Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 427–434.

⁴ Pats Calvinas nurodė, jog į Žygimantą Augustą laišku kreiptis jį paskatino varšuvietis Florianas Suslyga, tuo metu mezgęs įvairius kontaktus Vakarų Europos dvaruose (apie tai plačiau žr. Henryk Barycz, „Od Kalwina do Ignacego Loyoli, czyli o niezwyčajnych przygodach polskiego franta“, in: Idem, *W blaskach epoki Odrodzenia*, Warszawa, 1968, p. 71–138.

⁵ Plačiau apie Calvino ir Juodojo korespondenciją žr. Dainora Pociūtė, „Calvinas XVI–XVII a. Lietuvoje: nuo korespondencijos iki pirmosios publikacijos“, *Darbai ir Dienos*, 53, 2010, p. 9–17.

Stanisławas Kotas, XX a. pirmojoje pusėje tyrinėjęs Flacijaus ryšius su Lenkijos protestantais, nurodė, kad jokia Flacijaus knyga, dedikuota Radvilui Juodajam, nepaisant paties Flacijaus pastabos laiške Melanchthonui, jam nežinoma⁶. Tačiau jau Radvilo Juodojo biografas Józefas Jasnowskis savo monografijoje nurodė, kad ši Flacijaus dedikacija Radvilui buvo išspausdinta tais pačiais 1556 m. Bazelyje⁷. Remdamasis šia informacija, Flacijaus dedikaciją Radvilui savo studijoje yra paminėjęs ir pagrindinis šių dienų Flacijaus biografas Oliveris K. Olsonas⁸. Dedikacija buvo paskelbta Flacijaus parengtame ir Bazelio universiteto graikisto Joanno Oporino spaustuvėje išleista-me veikale *Sulpitii Severi sacrae historiae a mundi exordio ad sua usque tempora deductae libri II, nunc primum in lucem editi*⁹.

Flacijaus dedikacija buvo pirmasis tekstas, paviešinęs Europoje įtari-mus dėl galimo Radvilo vadovaujamos LDK bažnyčios „paklydimo“. Kaip žinome iš vėlesnės istorijos, šis perspėjimas buvo toliaregiškas: po aštuonerių metų, 1564 m. liepą, savo paskutiniame laiške (jau mirusiam) Calvinui Juodasis pateikė savo svarstymus Trejybės tema, kurie buvo paveikti Giorgio Biandratos, iš Šveicarijos nuo Calvino pabėgusio vieno ryškiausių Europos antitrinitorizmo įkvėpėjų. Šie Juodojo samprotavimai, o galiausiai ir Šveicarijoje antitrinitorizmu apkaltinto Bernardino Ochino Juodajam dedikuota veikalo *Dialogi XXX* dalis apie Trejybę Radvilui Juodajam ir LDK Evangelikų bažnyčiai suteikė antitrinitorišką šlovę Vakarų lyderių akyse.

Matas Flacijus (Matija Vlačić Ilirik, Matthias Flacius Illyricus, 1520–1575) gimė Venecijos Respublikai tuo metu priklausiusioje

⁶ Stanisław Kot, *op. cit.*, p. 153.

⁷ Józef Jasnowski, *Mikolaj Czarny Radziwiłł (1515–1565)*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z Zasiłku Ministerstwa W. R. i O. P., 1939, p. 373.

⁸ Oliver K. Olson, *Matija Vlačić i opastanak Lutherove Reforme*, trans. by Ljubinka Jambrek, Zagreb: Bogoslovni institute, 2010, p. 360–362.

⁹ [Severus Sulpitius, Matthias Flacius,] *Sulpitii Severi Sacrae Historiae a Mundi exordio ad sua usq[ue] tempora deductae, libri II, nunc primum in lucem editi. Item aliae quaedam Historicae appendices, lectu dignissimae. Accedit rerum & verborum copiosus Index*, Basileae: Ioannes Oporinus, [1556].

Istrijoje, Albonoje (dabar Labinas, Kroatija), neturtingoje kroatų šeimoje. Venecijoje įgijęs humanistinio išsilavinimo pagrindus, Flacijus rengėsi tapti vienuoliu, bet giminaičio ir globėjo patariamais išvyko į Vokietiją susipažinti su Lutherio mokymu. 1539–1544 m. Flacijus praleido studijuodamas Bazelio, Tiubingeno ir Vitenbergo universitetuose. 1541 m. Vitenberge įvykusi Flacijaus pažintis su Lutheriu ir Melanchthonu buvo lemtinga. Savo autobiografiniuose tekstuose Flacijus pripažino, kad susidūrimas su gyvu ir abejojančiu Lutheriu, jo atvirumu tikėjimo iššūkiams padėjo jaunajam Flacijui įveikti savo tikėjimo krizę ir suformuoti religinės tapatybės pagrindus. Po Lutherio mirties Flacijus tapo ištikimiausiu Lutherio idėjų tęsėju Vokietijoje. Paskelbęs daugiau nei 200 darbų Flacijus buvo vienas produktyviausių liuteronizmo autoritetų. Nuo 1544 m. jis pradėjo savo akademinę karjerą kaip hebrajų ir graikų kalbų dėstytojas Vitenbergo universitete. Vėliau dirbo Magdeburge, Jenoje, Regensburge, Strasbūre, Frankfurte prie Maino¹⁰.

Su Lenkijos ir LDK veikėjais Flacijus susidūrė gyvendamas Magdeburge ir rinkdamas medžiagą savo rengiamai knygai *Catalogus testium veritatis*. Magdeburge Flacijui daugiausia teko susipažinti su Volfenbiutelyje karaliaus Žygimanto Augusto seserį Sofiją Jogailaitę, ištekėjusią už Braunšveigo (Braunschweig) kunigaikščio Henriko II (Heinrich II von Braunschweig-Wolfenbüttel), lankiusiais asmenimis, pavyzdžiui, vyskupu Janu Drohojowskiu, Reformacijos šalininku, vėliau apkaltintu erezija. Flacijus buvo pažįstamas ir su lenkų politiniu ir religiniu polemistu Andrzejumi Frycu Modrzewskiu, kuris parašė stambų Flacijui žinomą veikalą *De Republica emendanda* (1555). Savo laiške Stanisławui Orzechowskiui, rašytame 1556 lapkričio 1 d., Modrzewskis nurodė, jog apsikrovęs knygomis bibliotekoje sutiktas Flacijus Modrzewskio paprašė atsiųsti rusėniškų knygų, iš kurių

¹⁰ Pagrindinės monografijos apie Flacijų: Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1960; Oliver K. Olson, *Matthias Flacius and the Survival of Luther's Reform*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.

norėjo sužinoti apie senas nesugadintas Bažnyčios apeigas¹¹. Ieškoti knygų Flacijui ėmėsi ir Kulmo vyskupas Jakobas Uchańskis, mokantis skaityti slaviškus tekstus, kuris taip pat, kaip ir Janas Drohojowski, netrukus buvo apkaltintas erezija. Orzechowski viename laiške Flacijui minėjo, jog nusiuntė žmogų į Lietuvą, esančią arti Maskvos, kad ten tokių senųjų raštų paieškotų.

Vienas iš svarbių lenkų ir Flacijaus bendradarbiavimo rezultatų – į Vokietiją pasitraukusio Marcino Krowickio poleminio veikalas lenkų kalba *Chrześcijańskie a żałobliwe napominanie* (1554) pasirodymas Magdeburge. Apie tai, kad Flacijus padėjo išleisti Krowickio knygą, liudija tarp Flacijaus rankraščių, rinktų *Magdeburgo centurijoms*, rastas ir lotyniškas Krowickio veikalas variantas, kurį jis paliko Flacijui¹².

1556 m. pasirodė pirmasis Flacijaus fundamentalaus veikalas *Catalogus testium veritatis* leidimas, kurį vėliau pats Flacijus taisė ir pildė. Čia jis aprašė 400 Romos bažnyčios ir Antikristo oponentus nuo Bažnyčios susikūrimo pradžios iki Flacijaus dienų, kurių istorija, Flacijaus žodžiais tariant, sudaro tiesos liudytojų grandinę. Šis veikalas užėmė centrinę vietą protestantiškosios hagiografijos istorijoje¹³.

Radvilui Juodajam dedikuota knyga – taip pat istoriografinio pobūdžio veikalas. Tai buvo Hildesheime rastas ankstyvosios krikščionybės autoriaus Sulpicijaus Severo (apie 363–apie 425) *Kronikos*, parašytos apie 403 metus, viduramžinis nuorašas. Severo veikale buvo pateikiama šventoji istorija nuo pasaulio sukūrimo iki 400-ųjų. Flacijus buvo pirmasis šio Severo kūrinio skelbėjas. Šiame tekste didelis dėmesys buvo skirtas ankstyvojoje Bažnyčioje vykusiems disputams su viena iš antitrinitorizmo formų – arijonizmu. Veikalas laikomas ir vienu iš patikimiausių istoriografinių liudijimų, nušviečiančių anks-

¹¹ Stanisław Kot, *op. cit.*, p. 149–154. Modrzewskio laiškas išspausdintas: Stanisław Kot, *Andrzej Frycz Modrzewski*, 2, Kraków: Nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1923, p. 144–145.

¹² Stanisław Kot, *op. cit.*, p. 150.

¹³ Žr. pavyzdžiui, Thomas Haye, „Der *Catalogus testium veritatis* des Matthias Flacius Illyricus – eine Einführung in die Literatur des Mittelalters?“, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 83, 1992, p. 31–47.

tyvosios krikščionybės polemikos su arijonizmu eigą. Kaip žinoma, Reformacijos laikais atgimusi trinitoristinė polemika populiariai taip pat dažnai būdavo įvardijama kaip arijonizmo erezija, nors daugelis trinitoristinės polemikos autorių anaiptol nelaikė savęs Arijaus pasekėjais.

Dedikacija Radvilui Juodajam pasirašyta 1556 m. gegužės 1 dienos data, kuomet Flacijus dar tebegyveno Magdeburge¹⁴. Tai neilgas 7 puslapių tekstas, kuris, viena vertus, Lietuvos kunigaikščiui nurodo, jog reformuojamos Bažnyčios tiesos turi būti paremtos šventosios istorijos pamokomis, kita vertus, įsakmiai perspėja dėl galimo erezijų pavojaus: laiške du kartus Flacijus apeliuoja į „samosatėnų, arijonų ir servetistų“ piktžodžiavimus, demonstruodamas, kad girdėjo apie Radvilo vadovaujamoje bažnyčioje prasidėjusią trinitoristinę polemiką, kuri po šešerių metų LDK evangelikų bažnyčią iš tiesų atvedė prie schizmos.

Flacijaus laiške Radvilui pasitelkiamas meteorologinio dvigubos saulės reiškinių *parhelion* įvaizdis, kuris Flacijaus tekste yra nuoroda į apgaulingą saulę, o tiksliau, apskritai apgaulę. Radvilas perspėjamas, jog ieškodamas tiesos, vienintelės tikrosios saulės debesuotame danguje, nesumaišytų su apgaulingąja jos imitacija. „Kadangi paklydimas tokia- me svarbiame dalyke yra ir labai pavojingas, ir labai įprastas, nes lengva gundančią apgaulę debesuotame danguje palaikyti tikrąja saule, turime būti juo uolesni ir atsargesni ieškodami tiesos ir ją pažindami.“¹⁵ LDK kunigaikščiui Flacijus priminė Klemensą Aleksandrietį, nurodžiusį, jog nereikia ieškoti tiesos tarp nesutarimų, kuriuos skleidžia šėtonas. Anot Flacijaus, Aleksandrietis pateikė amžiną taisyklę, „pagal kurią reikia ieškoti ir tyrinėti tiesą“ – tai įgimta ir amžina šventųjų raštų prasmė¹⁶.

¹⁴ Mijo Mirković, *op. cit.*, p. 77.

¹⁵ „...ut quoniam in tanta re errare, tum perniciosum, tum in procliui est, facileque adulterinum parelion pro uero unicoque sole, nubilo coelo accipitur, tanto diligentiores, cautioresque in quaerenda cognoscendaque ueritate simus“, [Severus Sulpitius, Matthias Flacius,] *Sulpitii Severi Sacrae Historiae*, p. 5. Straipsnio autorės vertimas.

¹⁶ „Proponit etiam normam quandam, ad quam ueritas sit quaerenda, ac examinanda: nempe, natiuam perpetuamque sententiam sacrarum litterarum, sibi undiquaque constantem ac consentientem“, *ibid.*, p. 6.

Tais pačiais 1556-aisiais pradėti veiklą Rytų Europoje nusprendė su Flacijum gerai pažįstamas kitas Vokietijoje apsigyvenęs Istrijos reformatorius, italų eksvykupas Pieras Paolas Vergerijus (1498–1565) – vienas iš pagrindinių liuteronizmo agentų LDK. Jau 1556 m. pradžioje Tiubingene jis išleido liuteroniškos Johanno Brentzo konfesijos vertimą į italų kalbą, su sausio 1 d. dedikacija karaliui Žygimantui Augustui ir jo žmonai (*Precedentie alla Apologia della Confessione dello Ill-mo Sig. Duca di Wirtemberg, del Brentio...*)¹⁷. Netrukus, vasarį, Vergerijus jau gavo Žygimanto Augusto kvietimą atvykti į šalį ir ėmė rengtis kelionei.

Vergerijaus pirmojo vizito į Prūsiją, Lietuvą ir Lenkiją tikslas buvo diskredituoti popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano veiklą Lietuvoje ir Lenkijoje, prasidėjusią 1555 m. pabaigoje, ir įtraukti Juodąjį ne tik į reformuotos Bažnyčios kūrimą, bet ir į aktyvesnę poleminę kovą su Katalikų bažnyčia. Pirmieji Vergerijaus veiklos rezultatai Karaliaučiuje pasirodė 1556 m. vasaros pabaigoje, kuomet Vergerijus išleido Radvilui Juodajam dedikuotą *Uždraustųjų knygų sąrašo (Index librorum prohibitorum)* komentarą *Catalogus haereticorum*¹⁸. Dedikacija Radvilui Juodajam Atanazijaus vardu (*Athanasius exul Jesu Christi*) buvo pasirašyta 1556-ųjų rugpjūčio 1 dieną. Prkalba buvo pradėta antilipomanine polemika, joje minima ir istorija apie Lippomano laišką Radvilui Juodajam bei parašytą kunigaikščio atsakymą. Tai yra svarbus liudijimas apie tai, jog Radvilo Juodojo atsakymas Lippomanui – pirmasis antikatalikiškas ir antipopiežiškas LDK tekstas – buvo parašytas iki 1556 rugpjūčio, tikriausiai tų pačių metų gegužės–liepos mėnesiais. Tad Flacijus, o tuoj pat ir Vergerijus 1556 m. vasarą tapo kunigaikščio poleminės dvasios įkvėpėjais. 1556 m. rudenį Vergerijaus iniciatyva Karaliaučiuje buvo išspausdintas veikalas

¹⁷ Plačiau apie Vergerijaus veiklą Prūsijoje ir LDK žr. Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros, op. cit.*, p. 330–421.

¹⁸ [Pier Paolo Vergerio], *Catalogus haereticorum aeditus Venetiis de commissione tribunalis Sanctissime Inquisitionis apud Gabrielem Iulitium et fratres de Ferraris, cum annotationibus Athanasii. Anno M. D. LVI, [Regiomonti Borussiae: Ioannes Daubmannus];* taip pat žr. Johannes Sembrzycki, „Die Reise des Vergerius nach Polen 1556–1557, sein Freundeskreis und seine Königsberger Flugschriften aus dieser Zeit“, *Altpreussische Monatsschrift*, 27, Hft. 7–8, 1890, p. 514–515.

Duae epistolae, tapęs pirmuoju paties Radvilo Juodojo protestantizmo ir atsiskyrimo nuo Katalikų bažnyčios manifestu.

Vergerijus tęsė ir Flacijaus pradėtą trinitorizmo stabdymo Rytų Europoje politiką. 1556 m. liepos 20 d. Gonezijaus klausimu iš Karaliaučiaus jis rašė Melanchthonui¹⁹. Prieš Gonezijų Vergerijus pasisakė ir vėliau, 1557 m. rugpjūtį rašytame laiške Vokietijos kunigaikščiams, kuriame skatino organizuoti vokiečių pasiuntinybę, kad Lenkijos ir Lietuvos regione būtų įtvirtinta Augsburgo konfesija. Pats Vergerijus, 1556 m. rudenį atvykęs į Prūsiją ir LDK, su Gonezijum buvo susitikęs keturis kartus. Apie tai minėjo savo 1557 m. sausio 2 dienos laiške Juodajam, kuriame skundė Gonezijų negražiai kalbėjus apie Melanchthoną²⁰. 1557 m. vasario 4 d. laiške ir Calvinas taip pat neramiai pasiskelbė, jog Gonezijas atnaujina Lietuvoje Serveto ereziją²¹. Bullingeris, kiti Šveicarijos bažnyčios vadovai sykiu su liuteronizmo centrais ėmėsi aktyviai spręsti Rytų Europos radikalizmo iššūkius. Kaip žinoma, vėliau, po 1560-ųjų, kuomet tapo aišku, jog Radvilas nesirengia priimti Augsburgo arba Helvetų konfesijos, Calvinas su Radvilu tęsė dar labiau įtemptą polemiką, kuri truko iki pat Calvino mirties.

IŠVADOS

Flacijus buvo vienas pirmųjų Vakarų Reformacijos autoritetų, 1556 m. gegužės 1 d. dedikavusių savo parengtą ankstyvosios krikščionybės istoriografo Sulpicijaus Severo veikalą *Sacrae Historiae a Mundi exordio ad sua usque tempora deductae* į protestantizmą pasukusiam LDK Reformacijos lyderiui Radvilui Juodajam.

Flacijaus kreipimasis į Radvilą parašytas lemtingu ir labai karštu LDK reformacijos istorijai momentu. Lietuvos Evangelikų bažnyčios įkūrėjas jau buvo pradėjęs garsėti kaip į protestantizmą konvertavęs asmuo, tačiau

¹⁹ Laiškas publikuotas Domenico Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611): Studi e documenti*, Firenze: G. C. Sansoni Editore, Chicago: The Newberry Library, 1970, p. 177–178.

²⁰ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 426–427.

²¹ „Petrus Conyza renovat in Lituania Serveticam blasphemiam“, *ibid.*, p. 431.

pats asmeniškai katalikybei dar nebuvo tiesiogiai suformulavęs jokios atviros opozicijos viešu tekstu (atsakymas popiežiaus nuncijui Luigi Lippomanui galutinai buvo baigtas rengti 1556 m. vasarą). Tokia padėtimi bandė pasinaudoti Apaštalų sostas su Radvilo gražinimu į Katalikų bažnyčią misija Vilniun deleguodamas nuncijų Lippomaną, kuris laišku Radvilo paprašė viešai paneigti savo galimą atsimetimą nuo Romos. Todėl Flacijus, o tais pačiais metais ir aktyvius kontaktus su Juodoju pradėjęs Vergerijus buvo pirmieji, ėmę viešinti Radvilo, kaip atviro Reformacijos šalininko, vaidmenį. Tiek kroatas Flacijus, tiek italas Vergerijus buvo liuteronizmą išpažįstantys Istrijos konvertitai, aktyviai veikę ne tik kaip Vokietijos teologai ir polemistai, bet ir kaip liuteronizmo platintojai Slovėnijoje, Kroatijoje, ir Italijoje. Kaip liuteronizmo agentai nuo 1556-ųjų, jie susidomėjo ir galimybėmis daryti įtaką ir LDK Reformacijos eigai.

Trinitoristinė polemika LDK Evangelikų bažnyčioje įsitvirtino ankstyvojoje jos kūrimosi stadijoje, pačiam Radvilui bei jo bažnyčiai dar nepritarus jokiai dominuojančiai evangelikų konfesijai. Dėl Radvilo doktrininio apsisprendimo konkuravo tiek Vokietijoje veikę liuteronai, tiek Šveicarijos reformatai. Savo ruožtu Gonezijus, kaip trinitoristinės polemikos pradininkas, taip pat siekė savo glėbėjo paramos. Taigi kunigaikštis Radvilas nuo 1556 metų tapo pagrindiniu Romos, Augsburgo, Helvetų konfesijų atstovų bei antitrinitorizmo šalininkų interesų taikiniu ir jam teko diplomatiškai laviruoti tiek ieškant religinės tiesos, tiek bandant nepatekti į vienos kurios nors konfesinės jėgos priklausomybę.

Flacijus buvo pirmasis Vakarų reformacijos lyderis, kuris paviešino galimą antitrinitorizmo plitimą LDK Evangelikų bažnyčioje. Tai padaryti jį galėjo paskatinti Melanchthonas, pas kurį 1556 m. vasarį buvo apsilankęs Gonezijus, iš Melanchthono susilaukęs kaltinimų servetizmu. Po Flacijaus dedikacijos dar aktyvesnių veiksmų prieš trinitoristinės polemikos plėtojimą Radvilo valdomoje Bažnyčioje Lietuvoje ėmėsi Vergerijus, o vėliau ir Šveicarijos reformatai.

Flacijus buvo ne tik liuteronų doktrinos sistemintojas ir teologas, bet ir pagrindinis Europos ankstyvojo protestantizmo istoriografas, bandęs

globaliai nušviesti tikrojo tikėjimo istoriją tiek chronologiniais, tiek topografiniais parametrais. Į savo vieną didžiausių ir pagrindinių veikalų – *Centuriae Magdeburgenses* – Flacijus planavo įtraukti ir lietuvių Reformacijos pradininkų, susijusių su liuteronizmu ir Karaliaučiumi, biografijas. Šiuo tikslu gyvenimo pabaigoje savo bičiuliui vokiečių teologui Johannui Wiegandui (Johann Wiegand, 1523–1587), nuo 1573 m. dirbusiam Karaliaučiaus universitete, Flacijus buvo užsakęs parašyti tokių protestantų kaip Stanislovas Rapolionis bei Abraomas Kulvietis biogramas. Deja, 1574 m. šio daugiatomio veikalo leidimui Bazelyje sustojus, o netrukus mirus ir pačiam Flacijui, Wiegando parašytos biogramos išspausdintos nebebuvo²².

Bazelyje, Oporino spaustuvėje išspausdinta Flacijaus dedikacija Radvilui Juodajam yra ir svarbi ankstyva detalė, rodanti šio vieno žymiausių Šiaurės Europos spaudos centrų kontaktus su Lietuva Reformacijos epochoje. Kaip žinoma, tuo metu Bazelio leidėjų rankose atsidūrė ir Mykolo Lietuvos veikalas *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, dienos šviesą išvydęs tik 1615 m. Galima tik spėti, kad toks „senuosius nesugadintus“ papročius aprašęs veikalas taip pat galėjo itin dominti Flacijų, renkantį duomenis apie Europos tikrojo religingumo tradicijas. Bazelio leidėjas Oporinas atveria ir nuoseklią Radvilui Juodajam dedikuotą Vakarų Europos knygų tradiciją. Po metų (1557) Oporinas išleido ir antrąją Juodajam dedikuotą knygą – Demetrijaus Faleriečio (Demetrius Phalereus, apie 350–283 m. pr. Kr.) veikalą *De elocutione liber*. Šį graikišką Atėnų retorikos veikalą lotyniškai parengė ir Radvilui Juodajam dedikavo lenkų teisininkas ir istorikas Stanisławas Iłwowski (m. 1589)²³.

Įteikta: 2012-06-14

Priimta: 2012-07-12

²² Biogramas paskelbė Paulas Tschackertas, žr. Paul Tschackert (Hrsg.) 1890: *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen*, t. 3, *Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven*, 43–45, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890, p. 282–283. Rankraščiai saugomi Hercogo Augusto bibliotekoje Volfenbiutelyje.

²³ [Demetrius Phalereus,] *Demetrii Phalerei de elocutione Liber, à Stanislaō Iłwōvio Polono Latinitate donatus, & Annotationibus illustratus*, Basileae: Ioannes Oporinus, [1557].

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

BARYCZ HENRYK, „Od Kalwina do Ignacego Loyoli, czyli o niezwyuczajnych przygodach polskiego franta“, in: Henryk Barycz, *W blaskach epoki Odrodzenia*, Warszawa, 1968, p. 71–138.

CACCAMO DOMENICO, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611): studi e documenti*, Firenze: G. C. Sansoni Editore, Chicago: The Newberry Library, 1970.

[DEMETRIUS PHALEREUS,] *Demetrii Phalerei de elocutione Liber, à Stanislao Ilovio Polono Latinitate donatus, & Annotationibus illustratus*, Basileae: Ioannes Oporinus, [1557].

HAYE THOMAS, „Der *Catalogus testium veritatis* des Matthias Flacius Illyricus – eine Einführung in die Literatur des Mittelalters?“, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 83, 1992, p. 31–47.

JASNOWSKI JÓZEF, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565)*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z Zasilku Ministerstwa W. R. i O. P., 1939.

KOT STANISŁAW, *Andrzej Frycz, Modrzewski*, t. 2, Kraków: Nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1923.

KOT STANISŁAW, „Odnosaji Matije Flacija Ilirika prema reformacij u Poljskoj“, G. Novak (ed.), *Šišićev zbornik. Zbornik naučnih Radova Ferdi Šišiću povodom šezdesetogodišnjice života, 1869–1929*, Zagreb: Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), 1929, p. 149–154.

MIRKOVIĆ MIJO, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1960.

OLSON OLIVER K., *Matthias Flacius and the Survival of Luther's Reform*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.

OLSON OLIVER K., *Matija Vlačić i opastanak Lutherove Reforme*, trans. by Ljubinka Jambrek, Zagreb: Bogoslovni institute, 2010.

PIETRZYK ZDZIŚLAW, „Piotr Gonesius“, in: *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième at dix-septième siècles*, VIII, éd. par André Séguenny, Baden-Baden: Éditions Valentin Koerner, p. 79–112.

POCIŪTĖ DAINORA, *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008.

POCIŪTĖ DAINORA, „Calvinas XVI–XVII a. Lietuvoje: nuo korespondencijos iki pirmosios publikacijos“, *Darbai ir Dienos*, 53, 2010, p. 9–17.

SEMBRZYCKI JOHANNES, „Die Reise des Vergerius nach Polen 1556–1557, sein Freundeskreis und seine Königsberger Flugschriften aus dieser Zeit“, *Altpreussische Monatsschrift*, 27, Hft. 7–8, 1890, p. 513–584.

[SEVERUS SULPITIUS MATTHIAS FLACIUS,] *Sulpitii Severi Sacrae Historiae a Mundi exordio ad sua usq[ue] tempora deductae, libri II, nunc primum in lucem editi. Item aliae quaedam Historicae appendices, lectu dignissimae. Accessit rerum & verborum copiosus Index*, Basileae: Ioannes Oporinus, [1556].

TSCHACKERT PAUL (Hrsg.), *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen*, 3. *Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven*, 43–45, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890.

[VERGERIO PIETRO PAOLO,] *Catalogus haereticorum aeditus Venetiis de commissione tribunalis Sanctissime Inquisitionis apud Gabrielem Iulitium et fratres de Ferraris, cum annotationibus Athanasii*. Anno M. D. LVI, [Regiomonti Borussiae: Ioannes Daubmannus].

Dainora Pociūtė

PREVENTION OF ANTITRINITARIANISM IN LITHUANIA:
MATTHIAS FLACIUS AND THE FIRST WARNING
FROM THE LEADERS OF WESTERN REFORMATION

Summary

After the conversion of the founder of Lithuanian Evangelical Church, Mikalojus Radvilas Juodasis (“the Black”) to the Protestantism, advocates of Western European Augsburgian and Helvetian doctrines started to compete with each other for doctrinal influence towards Protestantism leaning state. In February 1556 the first Papal nuncio Luigi Lippomano while not having any hope of positive outcome but trying to retain the image of active nuncio in the eyes of the pope, has send a letter to Radvilas in which he urged the latter to deny his conversion to Protestantism. So the high-powered duke Radvilas was attacked by very different ideologies. At the same time even Lithuanian Petrus Gonesius has started Trinitarian polemic in GDL hoping a support from the duke. Matthias Flacius was one of the Western reformation leaders who also tried to influence Radvilas’s Evangelical choice dedicating him his edition of *Sacrae Historiae a Mundi exordio ad sua usque tempora deductae* where Flacius’ letter to the Radvilas was published (Basel, 1556). It is also the first Western text where Lithuanian Evangelicals presumptive turn to Antitrinitarianism was announced.

There is no doubt that Vergerio’s and Flacius’ attempts have prompted Radvilas’s resolution to start the open and very hot polemic against the Catholic Church. His answer to the Papal Nuncio Lippomano (published in October 1556) became the first famous Lithuanian Antipapal and anti-Catholic manifest which was published several times in Latin, German and Polish. The publications were organized by Pier Paolo Vergerio who struggled to help Augsburgian confession to take the upper hand in Lithuania and Poland but during his first trip in GDL in 1556.